

*Федотова Г. В.,**кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник науково-організаційного відділу
Державного науково-дослідного інституту МВС України*

ФОРМА І ЗМІСТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ

Анотація. У статті розкрито питання щодо визначення форми та змісту кримінального проступку. Розглядають поняття складу злочину та адміністративного правопорушення, обґрунтовується їх подібність за структурою. Пропонується в межах міжгалузевої системи законодавчих моделей деліктної поведінки до системи складів злочинів та адміністративних правопорушень долучити зміст кримінального проступку, враховуючи його закріплену нормами кримінально-процесуального законодавства форму.

Ключові слова: форма, зміст, кримінальний проступок, склад злочину, склад адміністративного правопорушення.

Постановка проблеми. Вихідними поняттями в аналізі структури будь-якого об'єкта розглядаються поняття форми і змісту. Оскільки форма і зміст є невід'ємним атрибутом усіх реально існуючих об'єктів і систем, саме з цієї точки зору ми зосередимо увагу на формі та змісті нової кримінально-правової категорії – кримінальному проступку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що склад будь-якого діяння – це елементи, з яких воно складається, його структура. У філософському розумінні під складом розглядається сукупність окремих частин, які утворюють що-небудь ціле [1]. Натомість в наукових джерелах термін «склад» розповсюджено використовується паралельно із визначенням «структура».

Термін «структура» (від лат. *structura* – побудова) філософський словник тлумачить як побудову і внутрішню форму організації системи, яка виступає як єдність сталих взаємозв'язків між її елементами, а також законів цих взаємозв'язків [2]. Філософ Ж. Дерида підкреслює, що структура ніколи не поставала «виключним терміном,.... завжди була засобом або зв'язком для того, щоб читати або писати, збирати докупи значення, розпізнавати теми, упорядковувати постійні елементи та відповідності» [3, с. 30]. Практичну інтенцію поняття структури Ж. Дерида називає ультраструктуралізмом, оскільки вона (структура, схема побудови, морфологічна кореляція) може фактично і всупереч теоретичному наміру говорити про якусь роботу, органічну або штучну, як внутрішню єдність якогось асамбляжу, якоїсь конструкції; роботу, що керується певним об'єднавчим принципом [3, с. 30].

При цьому зміст являється сукупністю елементів, процесів, зв'язків, які становлять предмет чи явище. Слід зазначити, що наведене визначення змісту майже ідентичне поняттю «сутність» і тісно пов'язано з ним. Проте поняття «сутність» абстрактніша, нею визначають головний, вирішальний, глибинний внутрішній зв'язок предметів, які становлять його основу. Поняття «зміст» дещо вужче, воно також відображає внутрішній зв'язок. Його значення полягає не в найзагальнішому вигляді, а в такому, що реалізується в кожному окремому предметі (групі предметів) на певному етапі розвитку, за певних умов.

У свою чергу, вираженням змісту, його обумовленням є форма. Форма – це внутрішня і зовнішня організація змісту,

спосіб його існування, який має певну визначеність, стабільність і самостійність. Згідно з діалектикою «зміст» і «форма» знаходяться в органічній єдності, є співвідносними поняттями, які відображають дві взаємозалежні, суперечливі сторони буття предмета, явища, процесу. Основою взаємозв'язку змісту і форми є положення про визначальну роль змісту. Саме він є провідною, вирішальною стороною в єдності форми й змісту. Гармонія форми і змісту проявляється всюди і в усьому, їх неможливо розривати, оскільки це зумовлює перебільшення ролі форми. У взаємовідношенні форми і змісту зміст становить рухливу, динамічну сторону цілого, а форма обіймає систему сталих зв'язків предмета [4, с. 383].

Отже, з'ясування змісту кримінального проступку допоможе обґрунтувати його форму, оскільки, як писав у свій час Г. Гегель, «до форми належить взагалі все визначене» [5, с. 75].

Натомість відсутність встановленого до теперішнього часу змісту кримінального проступку нормами кримінального права відіграє негативну роль формалізму й абстракціонізму стосовно його форми, закріпленої нормами Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК України). Адже первинними є норми матеріального права, а процесуальні, як вдало сформулював К. Роксін, слугують цілям реалізації кримінального закону, встановленню меж права органів кримінального переслідування втручатися у свободу індивіда та створенню можливості відновлення порушеного миру остаточним рішенням [6, с. 702]. Існування в межах правової системи такої колізії щодо кримінального проступку в принципі неприпустиме, тому Прикінцеві положення нового КПК України передбачають прийняття відповідного закону про кримінальні проступки [7].

Кримінальний проступок є новим видом кримінального правопорушення, за який нарівні зі злочином передбачається притягнення до кримінальної відповідальності. Крім того, Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008 затверджено рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» (далі – Концепція 2008), в якому до кримінальних (підслідних) проступків пропонується віднесення окремих діянь, що за чинним Кримінальним кодексом України (КК України) відносяться до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства визначатимуться законодавцем такими, що не мають значного ступеню суспільної небезпеки [8]. Це обумовлює необхідність проведення аналізу поняття складу злочину для формування і визначення поняття змісту кримінального проступку.

У юридичній літературі визначення складу злочину розглядається як сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне [9, с. 78]. Цілковиту протилежність на сьогодні мають юридичні ознаки складу кримінального проступку, оскільки вони не є встановленими у кримінальному законі.

У науці кримінального права вчення про склад злочину поєднує особливе місце. Все частіше серед науковців виникають дискусії у сфері кримінального права щодо складу злочину. Склад злочину як предмет наукового дослідження і категорія науки кримінального права вивчається вже декілька століть. Теоретичною основою всіх досліджень, предметом яких був склад злочину, є фундаментальна праця А.Н. Трайніна «Загальне вчення про склад злочину», яка у багатьох аспектах не втратила свого значення донині [10, с. 15–246]. Вагомий внесок у розробленні проблем розуміння складу злочину зробили вчені, наукові інтереси яких знаходяться у площині кримінально-правової кваліфікації: Л.П. Брич, Л.Д. Гаухман, А.В. Корнєєва, В.М. Кудрявцев, В.О. Навроцький.

Більшість вчених фахівців кримінального права вважають, що на сьогодні залишається домінуючим російсько-радянський підхід до складу злочину. Домінуючий підхід у загальному плані проявляється в тому, що склад злочину розглядається як певна правова модель злочину з відповідними характеристиками цієї моделі, які в чомусь подібні, а в чомусь відмінні.

П.Л. Фрісом склад злочину визнається як сукупність визначених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують відповідне суспільно небезпечне, протиправне винне діяння (дію або бездіяльність) як злочин [11, с. 120]. При цьому А.В. Іванчин склад злочину тлумачить як систему елементів, які характеризують будь-яке діяння як визначений злочин, тобто описаний у частині статті КК України або статті КК України, яка не поділяється на частини [12, с. 252].

Існують і особливі підходи, які принципово відстоюються науковцями, які не входять до представників домінуючого підходу. Актуальність проблеми складу злочину зумовила те, що ця проблема стала темою науково-практичної конференції «Склад злочину: проблемні питання», організатором якої виступила академія адвокатури України [13]. Найбільш яскравими представниками альтернативних домінуючому підходу точок зору під час названого заходу стали вчені Н. Кузнєцова, І. Малахів та інші.

Виступаючи під час наукової конференції, Н. Кузнєцова сформулювала доволі слушне визначення складу злочину як діяння, що містить описані в кримінальному законі ознаки злочину, як соціально-правове явище, подібне до злочину, ядром і системою якого воно є. Натомість позиція І. Малахова була більш кардинальною. На його думку, склад злочину – це суто теоретична побудова, яку кожний науковець розуміє по-своєму, явище, яке шкідливе для науки і практики кримінального права і від нього треба відмовитися категорично і назавжди та замінити реальними явищами, положеннями норми і ознаками. «Склад злочину, – зазначає І. Малахова, – це є певна модель злочину, яка на сьогодні має словесну, мовну форму і поки що залишається єдиною. Як би ми не називали відповідні характеристики, але вони виконують функцію певного інформаційного орієнтиру, враховуючи те, що у нас очевидний склад злочину включає оціночні характеристики, ознаки, поняття, тобто про склад злочину можна говорити і як про інформаційно-оціночну модель» [13]. На наш погляд, це доволі критичне судження.

Більш правильним вбачає використання при визначенні складу злочину терміносполучення «правова модель» В. Борисов, оскільки склад злочину є правовою категорією, джерелами формування якої виступають кримінальний закон, теорія кримінального права та практика застосування кримінального закону, в першу чергу – судова. Висловлюючись стосовно вчення про склад злочину, В. Борисов наголошує на тому, що це є

сутнісним досягненням вітчизняної науки кримінального права: «Далеко не всі країни володіють поняттям «склад злочину». Це наше вітчизняне надбання, і ця перевага повинна залишатися. І ті пропозиції, які вносяться щодо можливості відмови від цього поняття, цього інструменту, цієї правової категорії є необґрунтовані» [14]. І з цим, на нашу думку, важко не погодитися.

Подібної позиції притримується Є. Стрельцов, який говорить про те, що тенденції, які сьогодні виникають у зв'язку з тим, що певні елементи складу злочину, в першу чергу об'єкт, підпадають під дискусію, мають деякі наслідки та певною мірою посягають на принципові визначення вітчизняного кримінального законодавства. На думку Є. Стрельцова, склад злочину як конструкція є в законодавстві усіх країн, незалежно від того, визнають вони склад злочину як підставу кримінальної відповідальності чи ні. А в тих країнах, де немає складу злочину, підставою кримінальної відповідальності є так звані матеріальні та моральні ознаки, що включають у себе об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Склад злочину фахівець називає «універсальною формулою, яку створили фахівці для оцінки людських діянь, визнання злочинності та підстави притягнення до кримінальної відповідальності конкретної особи, і це – віковий досвід людства» [15, с. 131–134].

Аналіз поняття складу злочину як правового феномена та наукових визначень його природи дає підстави для висновку про склад злочину як одну з найбільш поширених юридичних конструкцій у кримінальному праві.

Для визначення поняття змісту кримінального проступку неможливо оминати увагою і поняття складу адміністративного правопорушення, оскільки Концепцією 2008 пропонується до кримінальних (підслідних) проступків віднести і передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо) [8].

В умовах сьогодення категорія складу адміністративного правопорушення має загальною юридичне значення і використовується в теорії та практиці адміністративного права.

Ю.П. Битяк під складом адміністративного правопорушення розуміє сукупність установлених законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують діяння як адміністративне правопорушення (проступок) [16].

В.Б. Авер'янов вбачає, що склад адміністративного проступку становить передбачена нормами права сукупність ознак, за наявності яких відповідне протиправне діяння визначається саме як адміністративний проступок [17].

Д.Н. Бахрах зазначає, що склад адміністративного правопорушення являє собою органічну систему, всі ознаки якої важливі, значущі й тісно пов'язані між собою. При цьому ознаки, котрі виступають як найпростіші частини складу правопорушення, утворюють нижчий рівень системи. Групи утворюють підсистему, елементи – сторони складу, а органічне поєднання чотирьох сторін (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона) – склад проступку. Він зауважує, що взаємозв'язок усіх чотирьох сторін утворює цілісну властивість складу – суспільну шкідливість (суспільну небезпеку) і протиправність, які, будучи загальними ознаками, не входять до жодного з елементів складу. Вони виступають системотворчими, інтегративними властивостями всього складу. Д.Н. Бахрах зазначає, що суспільна шкідливість (небезпека) та протиправність є вторинними ознаками складу, на існування яких особливим чином

впливає кожна ознака будь-якої зі сторін (первинна ознака). Це одна із властивостей складних систем: взаємодія частин цілого породжує такі особливі його властивості, яких немає у частин [18, с. 42–43].

В.В. Галуцько дає визначення юридичного складу адміністративного проступку фізичної особи та розглядає його як сукупність ознак єдності його об'єктивних і суб'єктивних характеристик, які є необхідними для визначення цього діяння правопорушенням (об'єкт проступку; об'єктивна сторона; суб'єкт проступку; суб'єктивна сторона) [19, с.108].

Таким чином, склад адміністративного правопорушення за вищевикладеними поняттями варто розуміти як сукупність ознак правопорушення в єдності його об'єктивних та суб'єктивних характеристик, які є необхідними для визначення цього діяння як правопорушення.

Висновки. Отже, склади злочинів та склади адміністративних правопорушень за своєю структурою дуже подібні. Ця подібність обумовлена тісним і нерозривним зв'язком кримінального і адміністративного права, оскільки вони є фундаментальними галузями «публічного права» і визначають відповідальність за протиправну (деліктну) поведінку. Тому в межах міжгалузевої системи законодавчих моделей деліктної поведінки до системи складів злочинів та адміністративних правопорушень пропонуємо долучити зміст кримінального проступку, враховуючи його законодавчо закріплену у КПК України форму [7].

Під поняттям змісту кримінального проступку пропонуємо розглядати сукупність обов'язкових об'єктивних і суб'єктивних ознак, передбачених у гіпотезі та/або диспозиції у закріплені в майбутньому матеріально-правовою нормою (або таких, що випливають через систему юридичних понять і категорій), які визнаються необхідними і достатніми для притягнення особи до кримінальної відповідальності за кримінальний проступок.

Література:

1. Словник української мови: в 11 томах. – Том 9. – 1978. – С. 272. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/p/9/272/1>.
2. Философская энциклопедия в 5-ти томах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://biblioclub.ru/index.php?page=dict&dict_id=103.
3. Дерида Ж. Письмо та відмінність / Ж. Дерида. – К., 2004.
4. Кураев В. Форма и содержание / В. Кураев // Философская энциклопедия : в 5 т. – М., 1970. – Т. 5.
5. Гегель Г.В.Ф. Наука логики : в 3 т. / Г.В.Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1971. – Т. 2.
6. Жалинский А., Рёрихт А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рёрихт. – М. : Спарк, 2001. – 767 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» / Указ Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008.
9. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов] – Київ – Харків : Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.
10. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин // Избранные труды. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004.

11. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник для студентів вищих навчальних закладів]. – 2-ге видання, доповнене і перероблене / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2009. – 512 с.
12. Лопашенко Н.А. Общая часть уголовного права: состояние законодательства и научной мысли / Н.А. Лопашенко. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2011. – 785 с.
13. Юридичний вісник України Академії адвокатури України організувала наукову конференцію «Склад злочину: проблемні питання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yuricom.com/ua/yuridichnyi_visnyk_ukrainy/.
14. Борисов В.І. Склад злочину як правова модель / В.І. Борисов // Вісник Академії адвокатури України № 1(14). – 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/vaau_2009_1_43.pdf.
15. Стрельцов Є.Л. Об'єкт кваліфікація злочинів / Є.Л. Стрельцов // Тези міжнародної наукової конференції : «Проблеми юридичної кваліфікації (теорія і практика)». – 1(17). – 2010.
16. Битяк Ю.П. Адміністративне право України : [підручник] / [Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дяченко]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
17. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України. Академічний курс : у двох томах. Том 1. Загальна частина / В.Б. Авер'янов. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2004. – 584 с.
18. Бахрах Д.Н. Административная ответственность граждан СССР : [учеб. пособие] / Д.Н. Бахрах. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 204 с.
19. Галуцько В.В. Адміністративне право України : [навчальний посібник] / [В.В. Галуцько, В.І. Курило, С.О. Корос та ін.]. – К. : Інститут публічного права, 2015. – Т. 1 : Загальне адміністративне право. – 180 с.

Федотова А. В. Форма и содержание уголовного проступка

Аннотация. В статье раскрыт вопрос определения формы и содержания уголовного проступка. Рассматриваются понятия состава преступления и административного правонарушения, обусловливается их сходство в структуре. Предлагается в пределах межотраслевой системы законодательных моделей деликтного поведения в систему составов преступления и административных правонарушений ввести понятие о содержании уголовного проступка, учитывая его закреплённую нормами уголовно-процессуального законодательства форму.

Ключевые слова: форма, содержание, уголовный проступок, состав преступления, состав административного правонарушения.

Fedotov A. The form and content of the criminal offense

Summary. The article rozkrito question of determining the form and content of the criminal offense. The notions of crime and an administrative offense is caused by the similarities in the structure. It proposed within interdisciplinary systems legislative models tort behavior to the offense and the system of administrative offenses to introduce the concept of the content of the criminal offense given his designated rules of criminal procedure legislation form.

Key words: form, content, criminal offense constitutes a crime, administrative offense.